

INSTITUT ZA POVIJESNE ZNANOSTI
SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
Odjel za arheologiju

PRILOZI

5/6.

P R I L O Z I		
VOL. 5/6	S 1 – 92 P	1988/1989

Zagreb 1990.

INSTITUT ZA POVIJESNE ZNANOSTI
SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
Odjel za arheologiju

PRILOZI

5/6.

P R I L O Z I		
VOL. 5/6	S 1 - 92 P	1988/1989

Zagreb 1990.

P R I L O Z I		
VOL. 5/6	S 1 – 92 P	1988/1989

Zagreb 1990.

IZDAVAČ – PUBLISHER

Odjel za arheologiju
 Institut za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu
 41 000 Zagreb, Krčka 1

ZA IZDAVAČA – EDITOR IN CHIEF

Aleksandra Faber

REDAKCIONI ODBOR – EDITORIAL COMMITTEE

Znanstveni kolegij Odjela za arheologiju

IZDAVAČKI SAVJET – EDITORIAL ADVISORY BOARD

Projektno vijeće Odjela za arheologiju

TEHNIČKI UREDNIK – TECHNICAL EDITOR

Petar Tadić

PRIJEVOD – TRANSLATION

Rajka Makjanić

TISAK – PRINTED BY

Puljko

NAKLADA

600 primjeraka
 Godišnjak – Annual

Svezak je tiskan sredstvima Samoupravne interesne zajednice znanosti
 Socijalističke Republike Hrvatske preko Komisije za izdavačku djelatnost.

SADRŽAJ — CONTENTS

IZVORNI ZNANSTVENI RADOVI

Aleksandra Faber, Zagreb između prehistorije i srednjeg vijeka

Table (Plates): 1 – 4

5 – 24

Remza Košćević, Poklopac antičke brave iz Siska

25 – 28

Željko Tomičić, Arheološka svjedočanstva o ranobizantskom vojnom graditeljstvu na sjevernojadranskim otocima

Table (Plates): 1 – 13

29 – 53

Tajana Sekelj, Naušnice u Istri od 7. do 11. stoljeća

Table (Plates): 1 – 9

55 – 81

Ivančica Pavišić, Djelatnost muzejskih povjerenika i istraživača na području Like

83 – 91

P R I L O Z I		
VOL. 5/6	S	1 – 92
	P	
		1988/1989

Zagreb 1990.

POKLOPAC ANTIČKE BRAVE IZ SISKA

Izvorni znanstveni rad
antička arheologija

Original scholarly paper
Roman archaeology
UDK 903. 46 (497. 13)"65"

Remza Košćević
Institut za povijesne znanosti
Odjel za arheologiju
Zagreb YU
Krčka 1

Radi se o starom nalazu koji je identificiran kao ukrasni poklopac specijalne vrste antičkih brava-lokota »s maskom«, korištenih u prva dva stoljeća. To je drugi takav poznati primjerak u nas.

U opsežnom katalogu kolekcije brončanih predmeta iz fundusa današnjeg Arheološkog muzeja u Zagrebu, objavljena je i »mlada muška maska« iz Siska, koju J. Brunšmid (1914: 42, sl. 160) definira kao brončani poklopac. Isti predmet publiciran je kao vinjeta i u Bulićevom zborniku (1924: 386).

Poklopčić iz Siska (sl. 1a) ima formu nepravilne pločice unutar koje je predstavljena ovalna plastično izlivena ljudska maska šematiziranih crta i gustim urezima naznačene kose, koja završava ravnom horizontalnom linijom. Na vrhu glave nastavlja se uski produžetak s kružnom ušicom, koji služi kao srednji član zgloba za montiranje poklopca. Sama pločica raščlanjenih rubova, u gornjem dijelu proširena je u dvije četvorine od kojih je ona lijeva veća, a u donjem oblikuje tri istaknuća od kojih su dva postrana zaobljena. Na donjem dijelu, sa stražnje strane, odmaknuta, od ravnog pločastog okvira prema zdjelicačasto udubini poklopca, nalazi se povijena kuka. Dužina poklopca iznosi 29 mm.

Među antičkim poklopcima sa raznih posuda prevladavaju oni ravne plohe i jednostavnijeg ukrasa ali, mada obavezno imaju srednji članak zgloba na vrhu a također mogu imati i kuku na poleđini, oni su u prosjeku ipak većih dimenzija. U slučaju samostalnog nalaza, međutim, odrediti vrstu objekata kojoj su poklopci pripadali, naročito ako nose figuralnu dekoraciju, dosta je teško i stoga izostanak određivanja vrste predmeta kojoj je pripadao poklopac iz Siska, u vrijeme njegovog prvog objavljivanja, ne začuđuje.

Sisački poklopac predstavlja ustvari dio rimske brave (sl. 1b), za kakve se u stručnoj literaturi ustalio naziv »s maskom«. Brončane brave s maskom poznate su u skromnom broju sa više lokaliteta, a postoje

i značajni radovi koji se bave samo njihovom problematikom. Od nalaza brava ovog tipa iz naše zemlje, objavljen je samo primjerak iz Ptuja (Smodič 1953: 60). Kod ovih brava radi se o nekoj vrsti lokota, koji se sastoji od tri osnovna dijela: kutijice, poklopca i obruča.

I poklopac i kutijica imaju jednako oblikovan rub, koji se u zatvorenom položaju sasvim poklapaju. Poklopac je najjednostavniji dio brave i zatvara se samo pomoću kuke (sl. 2a), a tek njegovim podizanjem ključanica postaje dostupna za otvaranje. Kutijica predstavlja složenije konstruirani dio u kojem je smještena brava a, prema Schönberger-u (1956: Abb. 1), opremljena je slijedećim dijelovima: pločicom za blokiranje kuke na poklopcu u zatvorenom položaju (sl. 2b), klinom čije pomicanje omogućuje kretanje zasuna (sl. 2c), trnom (sl. 2d), zasunom (sl. 2e), glavom zasuna (sl. 2f) i zglobom za obruč (sl. 2g). U odnosu na sam oblik obruča, tip se javlja u dvije varijante.

Kod **prve varijante** obruč ima oblik visoko izvijenog luka (sl. 2), a dijelovi pločice poklopca s obje strane maske, puni su. Izgled i način zatvaranja luka, koji suženim slobodnim dijelom ulazi u kućište na kutijici i tamo biva zakočen zasunom, dobro ilustrira brava iz Mainz-a (sl. 3), a takvi primjerci, od kojih neki potpuno sačuvani, poznati su i iz Mađarske (Gaspar i Salamon 1986: Abb. 5, 10, 21).

Drugu varijantu, koju zastupa izvanredno cjevovito sačuvan primjerak iz Ptuja (sl. 4), karakterizira četvrtasta ušica na poklopcu, umjesto pune pločice na lijevoj strani maske te lanac, sačuvan u nekoliko karika, koji je svojim drugim krajem bio učvršćen u četvrtastog ušici. Istovrsna brava, također s lancem

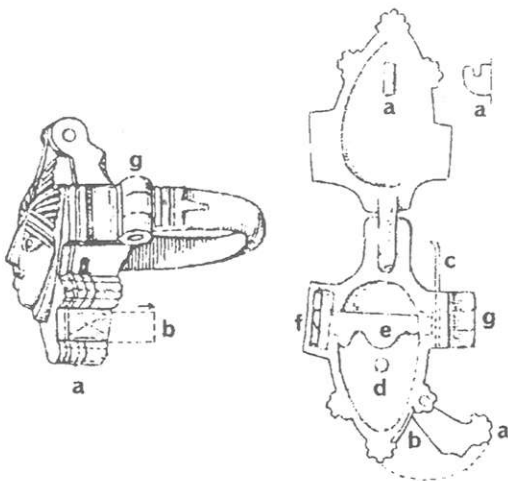
Slika 1a Poklopac s maskom iz Siska, nabavljen za Arheološki muzej u Zagrebu 1864. godine (prema: Strena Buliciana, str. 386). Mask-lid from Sisak, obtained for the Archaeological Museum in Zagreb in 1864.

Slika 1b Rekonstrukcija brave, dijelovi vidljivi s prednje strane. Reconstruction of a padlock, parts visible from the front.

od pačetvorinastih karika, poznata je i iz Londona (Smodič 1953: 62, sl. 2-3). Za razliku od druge varijante s ušicom za fiksiranje obruča, kod ove prve – kad je pronađen kao samostalni nalaz – poklopac je teško dovesti u vezu s bravom, jer je s kutijicom povezan samo zglobovom na vrhu poput poklopaca sa bilo kojeg drugog predmeta.

U pogledu konstrukcije ptujski komad pokazuje veću složenost, pošto je opremljen još i tankom pločicom sa otvorom za uvlačenje ključa (sl. 4c), koja je smještena između poklopca i kutijice. Za sada ostaje nejasno da li ovaj ptujski komad odudara od drugih osobitom izradom ključanice ili su takvu pregradu imali i ostali srodni primjerci, ali se ona radi folijaste tankoće lima nije sačuvala.

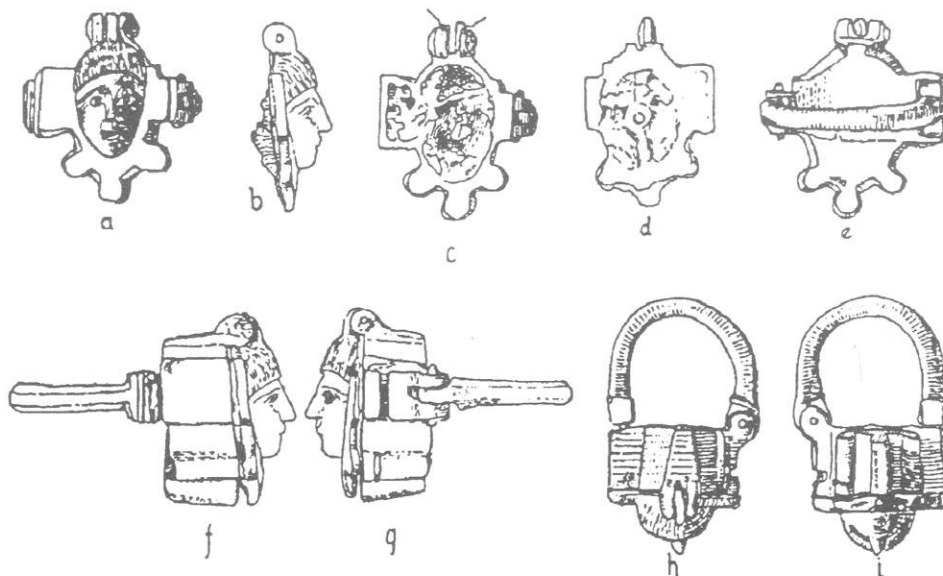

Slika 2 Brava s maskom i obručem u formi izvijenog luka (preuzeta: Schönberger 1956: Abb. 1) Padlock with mask and ring in the shape of the twisted bow.

Funkcioniranje mehanizma brava lokota s maskom ni inače nije sasvim razjašnjeno, diskutabilne su i rekonstrukcije obzirom na mogućnost otvaranja takvih brava i bez ključa, a ideja novijeg datuma podrazumijeva da su one mogle biti zaštićene jedino pečačenjem (Gaspar i Salamon 1986: 216). Ne zalažeći dublje u pitanje solidnosti ovakvih brava, čijem pojašnjenju ne možemo doprinijeti, pošto raspolažemo samo poklopcem jedne od njih, ipak treba ukazati na izvjesnu relaciju sa kapsulama za pečačenje, koje također predstavljaju kutijice.

I sama namjena trodjelnih brava – lokota još je nepouzdana. Drži se da su one sa polukružnim lukom mogle biti nošene – na prstu, a one sa lančićem – na ruci, no ne isključuje se ni mogućnost funkcije na odjeći ili umjesto torbice (Gaspar i Salamon 1986: 217).

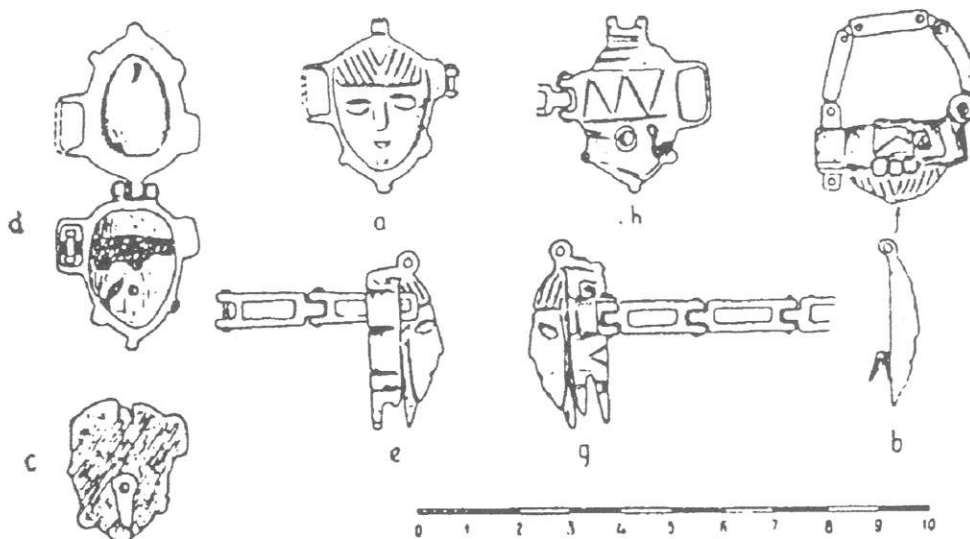
Za konkretnije vremensko i namjensko određivanje brava s maskom, veoma je dragocijen ptujski primjerak, ne samo zbog izvrsne sačuvanosti nego i radi samih nalazišnih okolnosti i popratnog nađenog materijala. Primjerak iz Ptuja pronađen je na lokali-

Slika 3 Brava s maskom i obručem u formi izvijenog luka iz Mainz-a (preuzeta: Smodič 1953: sl. 5)
Padlock with mask and ring in the shape of a twisted bow from Mainz.

tetu Panorama prilikom dubinskog oranja, a u njevoj blizini nađeni su i drugi predmeti, od kojih je najvažnija vrećica s novcima do uključivo Antonina Pija. Postavka autora (Smodič 1953: 65) da je brava zaključavala upravo ovu vrećicu-novčarku, izgleda sasvim opravdana, a njezina precizna datacija u vrijeme tog cara, samim time, potpuno prihvatljiva.

Sisački poklopčić pripadao je prvoj od varijanti brava-lokota s polukružno izvijenim lukom, jer ima punu pločicu na lijevoj strani maske. Mada se od ptujskog razlikuje po konstruktivnim elementima te po drugačije oblikovanom srednjem istaknuću na donjem kraju pločice, a također i prema neznatno manjim dimenzijama, stilska obilježja i manira izra-

Slika 4 Brava s maskom i obručem u formi lančića iz Ptuja (preuzeta: Smodič 1953: sl. 1)
Padlock with mask and ring in the shape of a chain, from Ptuj.

de maski, kod obadva komada su podudarni. Stoga se i minijturni sisački poklopac, kao i drugi zapadnoevropski primjerci brava-lokota ili njihovih dijelova, posredno vremenski može smjestiti djelomično u 1. te u 2. st.

U nadi da će u skorjoj budućnosti biti objavljen neki kompletniji primjerak lokota s maskom, koji se možda nalazi u našim muzejima, zaključujemo ovaj kratki tekst. Namjera mu je bila samo da ukaže na još jedan, i to manje bitan dio ovih, za sada malobrojnih i nedovoljno poznatih antičkih upotrebnih predmeta, za koje tek predstoji tipološka razrada kao osnova za njihovo znanstveno elaboriranje. Opravdano je, međutim, već sada smatrati da je jedan od mogućih načina njihove primjene podrazumijevao zaključavanje, u smislu nepovredivosti, novčarki i drugih objekata sa dragocjenom sadržinom. Ovo stanovište ne temelji se samo na vrlo instruktivnom ptujskom nalazu, nego i na upotrebi već spomenutih kapsula za pečaćenje koje su korištene za osiguranje različito pakiranih, materijalno vrijednih pošiljki, a koje su izgleda pripadale vojnom rekvizitariju. Ali, dalje paralele između ove dvije vrste predmeta, uz još nepotpuno poznavanje brava s maskama, bilo bi prerano vući, premda i ove zadnje većinom potječu sa vojnih lokacija.

LITERATURA

- BRUNŠMID, J., 1913-1914, »Antikni figuralni bronsani predmeti u Hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu«, *VHAD* n. s. sv. XIII: 1-62.
- BULIČEV ZBORNIK (*STRENA BULICIANA*), Zagreb 1924.
- GASPAR, D. i SALAMON A., 1986, »Römerzeitliche Vorhängeschlösser in Ungarischen Museen«, *AErt* 111/2: 207-217.
- SCHÖNBERGER, H., 1956, »Römische Vorhängeschlösser mit Maskendeckel«, *SaalJb* 15: 81-94.
- SMODIČ, A., 1953, »Rimska ključanica z masko iz Poetovija«, *AVes* IV/1: 59-65.

LID OF A ROMAN LOCK FROM SISAK

S u m m a r y

This paper republishes an old find, which reached the Archaeological Museum of Zagreb in the second half of the last century. It is a miniature lid from Sisak, now identified as the top part of a special kind of Roman lock which resembles padlock. These locks are known in the literature as locks with »masks«. The masks are placed on the lids of locks and their purpose is decorative, whereas the lids themselves serve as a protection for the lock's mechanism and are placed on the lower part which has a form of a box. The lid and the box are connected by a jointed device at the top, and in its closed state also by a spine which rests on the lower part of the back of the lid. From Yugoslavia two such examples are known: one from Ptuj (sl. 4) and the other from Sisak (sl. 1). They represent two variants of the mask/lock which are different in their shapes and in the manner of fastening the rings.

The first variant is characterized by a ring in a shape of a twisted bow, which, with its free part, is fastened to the housing of the box and is not connected to the lid (sl. 2, sl. 3).

The ring of the second variant has a shape of a chain made of several links, which, with its other end, is fastened in the needle's eye on the lid itself, to the left of the mask (sl. 4).

With regard to the European locks of this shape, the one from Ptuj is very significant, because it gives more precise dating and closer determination of its function.

On the basis of its shape and workmanship, as well as by analogy with other similar finds, the lid from Sisak can be placed partly in the first and in the second centuries.

It seems that the locks/padlocks with masks were in a certain correlation with the sealing capsules in their similar of usage. However, the problem of function remains quite open for the locks, particularly more because their function must have been multiple.